

IV. MEZINÁRODNÍ ZASEDÁNÍ KORČULANSKÉ LETNÍ ŠKOLY

Z iniciativy Jugoslávské filosofické společnosti a redakčního kruhu jugoslávské internacionální filosofické revue *Praxis* sešla se opět po jednoleté přestávce Letní filozofická škola v Korčule, aby pokračovala ve velmi potřebném a užitečném mezinárodním dialogu marxistů a progresivních filosofů a sociologů humanitního ražení. Ve dnech 16.—26. srpna 1967 proběhla řada přednášek, symposií a diskusí, věnovaných základnímu aktuálnímu tématu „tvorba a zvěcnění“ i řadě tematických okruhů dílčích, za účasti více než 100 filosofů a sociologů nejen z Jugoslávie, ale i z řady evropských zemí (Anglie, Francie, Belgie, Holandska, Maďarska, Rakouska, Itálie, Československa) a USA. Ze známých teoretiků se na programu podíleli ku př. N. Birrbaum, S. M. Eames, A. S. Kaufman a W. A. Levi z USA, L. Goldman, S. Mallet a S. Jonas z Francie, A. Künzli ze Švýcarska, E. Mendel z Belgie, R. Tucker z Anglie, R. Berlinger z Holandska, G. Semerari z Itálie, A. Heller z Maďarska a z Jugoslávie mimo jiné R. Supek, G. Petrovič, L. Tadič, V. Korač, M. Markovič, V. Milič, P. Vranicki, V. Sutlič, M. Kangrga, S. Stojanovič, I. Babič, G. Grlič, D. Pirjevec, V. Filipovič, M. Čaldarovič, M. Životič, D. Šušnjič atd. Československo zde aktivně zastupovali J. Strinka z Bratislavy a J. Fibich z Prahy. Celé jednání se obsahově zhruba kontrolovalo kolem 5 tematických okruhů, kterých si nyní povšimneme zevrubněji (aniž bychom zcela přesně dodržovali posloupnost jednotlivých příspěvků).

1. *Tvorba a zvěcnění*

V řadě přednášek i diskusních příspěvků, dotýkajících se této problematiky, se stále vyhraňovalo několik základních prostředků a překážek svobodné lidské tvorby (zejména umělecké a vědecké), proti nimž se obracelo ostří jejich kritiky. K hlavním formám tvůrčí osobnosti nepřátelského zvěcnění podmínek, nástrojů i potenci lidské tvorby zde byly zejména přičítány: jednostranně striktní technizace, institucionalizace, byrokraticizace, fetišizace, tlak masového konzumu a masových komunikací. Svobodná tvorba byla naproti tomu obhajována jako základní smysl humanitního vývoje a nezadatelný cíl autentického Marxova socialismu. Z jednotlivých příspěvků a názorů uvedu jen fragmentálně některé nejzávažnější a nejzajímavější. R. Supek ve svém úvodním slově poukázal na určitou krizi víze budoucnosti v procesu vývoje industriální společnosti, na polaritu mezi zvěcnováním lidských vztahů a hodnot a útekem do soukromí a na negativní vlivy monopolu komunikačních prostředků a dogmatické atmosféry na možnosti tvorby. Naproti tomu různé formy dialogu nesporně obohacují lidskou individualitu. Filosof D. Grlič v přednášce na téma *Kreace a akce* poněkud spekulativně vyhrocoval tento zvolený protiklad individuální tvorby a kolektivní akce do řady antinomií (à la polyvalentnost — monovalentnost, polyformita — uniformita, pluralismus — monismus) a akci zatlačoval jen do extrémní polohy něčeho negativního a ochromujícího možnosti další tvorby. Přitom však správně zdůrazňoval, že boj za samostatnost nemůže mít povahu nesamostatné akce a boj proti konzervatismu a byrokratismu nemůže být veden konzervativními a byrokratickými prostředky. Sociolog

V. Milič v diskusi k přednášce poukázal, že kreace i akce představují z marxistického hlediska různé druhy činnosti, jež lze hodnotit buď podle transformativní účinnosti nebo uspokojování skupinových interesů. R. S u p e k spatřoval jejich základní odlišnost v tom, že akce usiluje o změnu předmětného prostředí, kdežto kreace má pouze komunikativní smysl. M. K a n g r g a ve své přednášce usiloval o filosofickou exegesi Marxova pojetí „zvěčnění“. V. S u t l i č ve své přednášce nazvané *Tvorba a zvěčnění* postavil problematiku rovněž ostře dychotomicky „za svobodu tvorby proti byrokracii“ a „za svobodu člověka proti organizaci“. Od hegelovsko-lukáčzovské filosofie protikladu „intimity a positivity“ přešel k rozboru s hlediska marxistické filosofie práce, podle níž práce je substancí člověka a nikoli člověk pouhou funkcí práce. S tím, jak dělnická třída přestává hrát úlohu negátora daného světa, zaniká (podle něj) vlastně dialektika v původním marxistickém smyslu. Svobodná práce představuje svobodnou hru přírodních sil v člověku a svobodný rozvoj lidských schopností. Podle Marcuseova Programu pro neexistující socialistickou stranu není smyslem socialismu více vyrábět a zvyšovat produktivitu práce, ale rozvíjet nové výrobní vztahy mezi lidmi a využívat volného času pro rozvoj tvorby a lidské osobnosti. Americký sociolog německého původu N. B i r n b a u m v přednášce *Zvěčnění jako objekt sociologické analýzy* nepřekročil rovněž hranice zcela obecných úvah o různých významech zvěčnění a konstatoval, že chybí konkrétní výzkumy problému. Upozornil však na opomíjený fakt, že zvěčnění není pouze objektem, ale i překážkou sociologických výzkumů. Tak ku příkladu nedostatečná pozornost věnovaná sociální totalitě na Západě vede ke konstruování abstraktních pojmů společnosti. A na druhé straně v třídních analýzách marxistů vystupují třídy jako vnější zpředmětnělé objekty, zbavené osobních, psychologických a individuálních vlastností lidí. Oproti úzce prakticistickým tendencím rozvíjet i v socialismu sociologii podobně jako na Západě v pouhou „administrativní vědu“ sledoval Birnbaum za humanisticky pojatou sociologii, do níž by vedle historické kritiky byla zabudována i tvorba nových konkrétních utopii (futurologie). M. M a r k o v i č v diskusi uvedl, že podstatou reifikace je nadvláda mrtvé práce nad živou. Ožívování humanistického myšlení vyžaduje jeho ustavičnou problematizaci, což není možné bez kritické funkce marxistické filosofie. Známý francouzský marxista L. G o l d m a n ve své přednášce na téma „tvorba a zvěčnění“ řekl mimo jiné, že hlavní nebezpečí dnešní masové technokratické společnosti spočívá v monopolizaci iniciativy a rozhodování na straně jedné a v permanentní tendenci k pasivitě a konformismu na straně druhé. Vývoj sociálního zvěčnění ohrožuje individuální tvorbu a vývoj a znemožňuje seberealizaci člověka v nadindividuálních měřítcích. Na místo fyzického násilí nastupuje intelektuální nátlak směrem k pasivitě. Goldman přitom kritizoval z pozic humanitního marxismu řadu jednostranně strukturalistických názorů L. A l t h u s s e r a, obsažených v jeho posledních knihách *Pour Marx* a *Lire le Capital*, pro snižování úlohy subjektu v životě společnosti a přeceňování významu objektivních nadhistorických strukturálních faktorů. G. P e t r o v i č se ve své přednášce obíral filosofickými otázkami smyslu a možnosti tvorby, v níž spatřoval podstatu člověka. Oproti Spinozově koncepci „božství“, tvořícího něco z ničeho, definoval tvorbu jako lidskou činnost, jež vytváří kvalitativně nové hodnoty z daného. Obšírně se zabýval vznikem a vlastnostmi nového, přičemž v tvorbě spatřoval protiklad a přesah nejen práce, ale i stávajících sociálních institucí. Náš slovenský filosof J. S t r i n k a hovořil ve své přednášce o protikladu věčně živé, otevřené a podněčující ideje socialismu a její petrifikané inkarnace v uzavřeném systému konkrétních socialistických institucí. Ideu socialismu nelze podle něj redukovat na pouhý technický projekt, jenž sám sebe svou postupnou a detailní realizaci ruší, ale třeba v ní vidět též ustavičně se regenerující touhu a inspiraci lidstva, usilující o stále nové humánnější a svobodnější formy sebe-

realizace lidské aktivity. Vyhlašování určitých zejména mocenských institucí za defini-
tivní realizaci socialistických idejí přináší naopak jejich umrtvení a zneskutečnění.

2. Kulturní tvorba a společenská organizace

Tento dílčí tematický okruh se nejvíce překrývá a prolíná s předcházející ústřední
problematikou, takže zde na doplnění uvedu ještě jen několik poznámek. Francouzský
sociolog S. J o n a s se ve svém příspěvku dotýkal rozkladu evropské civilizace, jež
se ocitá tváří v tvář planetárním problémům a krizím. Technokracie vede k politické
a kulturní pasivitě. Konsumní společnost ke ztrátě masového pochopení pro kulturní
hodnoty evropské civilizace a k poklesu kulturní vnímavosti. Komunisté naproti tomu
usilují o koncentraci tvůrčí aktivity rozptýlené mezi lidmi. M. Č a l d a r o v i č upo-
zorňoval, že ekonomický rozvoj socialismu nevede automaticky k rozvoji kulturnímu,
jemuž neprospívá ani komercializace a tržní konkurence, ani byrokratická reglementace,
ani vytřídění kritické fáze afirmativní. Tento rozvoj není možný bez osvobození kul-
turní tvořivosti od diktatury ideologie a antihumanistických sil. Podobně rumunský filosof
M. B e l l u poukazoval na to, že socialistická morálka není automatickým produktem
ekonomických vztahů, ale výslednicí hodnotících vztahů mezi lidskými subjekty a pro-
jevem rovnováhy mezi dobrem a zlem, existujícím a žádoucím, pasivním a aktivním.
D. P i r j e v e c hovořil o protikladu identity a novátorství v kulturní tvorbě. Revoluční
myšlení útočí proti identitě, jejíž nadvláda vytváří situaci kulturního getta nejen v ka-
pitalismu, ale i v socialismu. Intelektuál na Západě má svobodu slova, avšak nemá
vliv. Intelektuál v socialismu je naproti tomu vázán značným rizikem právě proto,
že ještě vliv mít může. V. M i l i č se zabýval problémem modelů intelektuální spo-
lečnosti, zejména rozбором scholastické organizace evropské vzdělanosti a tendencemi
k jejímu racionalistickému překonání. K základním předpokladům svobodné organizace
kultury počítal: a) boj za princip autonomie a prostředky její existence, b) vnitřní
demokratizaci, c) odpovědnost orgánů vůči členům organizace, d) objektivní kritéria
hodnocení, e) úplnou veřejnost činnosti, f) podporu originality proti prostřednosti,
g) náležitou vazbu na progresivní sociální třídu. Americký literární vědec W. A. L e v í
poukazoval na generální kriticismus uměleckých vrstev v USA vůči všemu organizačnímu
protektorství a na jejich tendenci pobuřovat jak buržoazii, tak i proletariát. V. F i l i-
p o v i č zdůraznil, že svoboda vědecké tvorby v socialismu se nemůže utvářet v podobě
nějakých politických servísů a že nedůvěra v síly lidského rozumu otevírá cestu histo-
rickému fatalismu. Podle S. S t o j a n o v i č e musí nezbytně docházet ke konfliktům
mezi hierarchickými organizacemi, ovládanými principem moci, a intelektuální tvorbou,
řídící se principy svobody a pravdy.

3. Svoboda a plánování

Vztahy mezi svobodou a plánováním nebyly vyhocovány až do takových nesmiř-
itelných krajností jako tomu bylo někdy se vztahy mezi svobodou a organizací nebo
tvorbou a institucí. I zde však většina sympatií byla na straně svobody a většina kritiky
směřovala na adresu extrémních deformací a jednostranností plánování a řízení. M.
M a r k o v i č upozorňoval, že plánování bylo historicky vždy spjata se zmenšováním svobody
jednotlivce a růstem byrokracie. Odtud pak vyrůstaly hlavní opoziční směry, k nimž
patří: liberalismus, racionalizační hnutí a filosofický humanismus. Všechny vyúsťují
v otázku: „jak přeměnit plánování v nástroj svobody“. O určitou odpověď na tuto otázku
se pokoušel americký sociolog S. M. E a m e s, když hovořil o hlavních prostředcích,
jimiž lze humanizovat vliv tovární organizace na život jednotlivce. Počítal k nim:
1. asociaci, 2. konzultaci, 3. diskusi, 4. participaci, 5. formování perspektiv, 6. samo-
statné rozhodování, 7. náležité ocenění činnosti. Jiný Američan A. S. K a u f m a n

považoval státní plánování v moderních industriálních společnostech za nezbytnou podmínku svobody člověka. Přitom považoval za zvláště důležité jak je definována tato svoboda, zda byrokraticky jako identifikace s něčím, nebo humanisticky, jako realizace lidských možností a práv. Holandan R. Berlinger poukazoval na to, že svoboda závisí na struktuře lidského chování a lze ji považovat za akt subjektivace člověka. Dílo je pak provokací vůči subjektu. R. S u p e k upozornil na možnost různých řešení postavení člověka v řízených výrobních procesech (human relations, paternalismus, samospráva) a potřebu zkoumat cyklické oscilace mezi deterministickými a indeterministickými faktory při plánování organizačních opatření. Ve svém závěrečném vystoupení pronikavě osvětlil dialektiku svobody, jež na jedné straně vystupuje jako svazek člověka se společností a na druhé jako možnost negování této identifikace ve jménu univerzálního rozvoje člověka. Belgičan E. M a n d e l se ve svých úvahách o svobodě a plánování v kapitalismu a socialismu často pohyboval na úrovni socialistické propagandy z 50. let a bylo podivem, že mu to celkem prošlo. V. K o r a č ve své přednášce *Možnosti svobody v současném světě* hovořil mimo jiné o nutnosti radikálně kritického postoje ke stávajícím institucím a ideologickým dogmatům, jež mají namnoze stupidní dimenze. Společnost všeobecného blahobytu se ukazuje neschopnou pro řešení fundamentálních otázek lidské existence a socialistická byrokracie odkrývá ekonomii 150 let po jejím vzniku. Hlavním problémem svobody je nikoliv sociální a třídní, ale individuální svoboda, kterou nemůže zajistit ani pouhá politická emancipace, ani kulturní konfekce, byrokratický perfekcionismus či militantní optimismus. Marxovy ideje v socialistických zemích je třeba rozvíjet nikoliv apologetikou stávajícího, ale jeho kritikou.

4. Byrokracie, technokracie a osobní svoboda

Při pohledech na tuto dílčí problematiku, podobně jako na poslední tematický okruh otázek dělnického hnutí a samosprávy, se relativně nejvíce uplatnila hlediska sociologická a politologická. Také zde však dominovala základní dialektická polarizace problémů do určitých protikladů a rozporů, jež představují dynamizující faktory dalšího vývoje. V této oblasti byla nejprůnosnější přednáška L. T a d i č e *Byrokracie jako zvěčněná organizace*, v níž autor osvětlil řadu rozporných rysů růstu byrokracie. Patří k nim též rozpor mezi mechanizací politiky a růstem hierarchických struktur na straně jedné a demokratickým rozhodováním na straně druhé, mezi pauperizací ducha a rutinizací odborných znalostí, jakož i mezi tendencí ke stupňování administrativy a k prohlubování samosprávy. Byrokracie v politickém hnutí nastoluje zvláštní typ caesaropapismu, spjatý s principy eklesiastické hierarchie, investitury, gerontokracie a meritokracie a vede k nahrazení typu národního vůdce typem demagoga, kunktátora a politikáře, což se projevilo zvláště ve stalinismu. Jedinou alternativu vůči nešvarům byrokracie představuje racionální demokratická organizace, prostoupená samosprávou. Některými problémy samosprávy za socialismu se obíral ve své přednášce S. S t o j a n o v i č. K hlavním typům organizace soudobé moderní společnosti počítal nejen kapitalismus a socialismus, ale i (byrokratický) etatismus, od něhož se skutečný socialismus odlišuje především rozvojem demokratické samosprávy. Hlavní slabinu samosprávy v Jugoslávii spatřoval v omezení jejího rozvoje pouze na nejnižší horizontální mikroúrovně. Další vývoj vyžaduje přejít k propracování vertikálních samosprávných vztahů v celospolečenském měřítku. Pokud o rozvoji socialistických diskusí se rozhoduje pouze shora, potud neexistuje možnost přeměny menšiny ve většinu. A. H e l l e r o v á plédovala pro integrační funkce kvalifikované byrokracie a technokracie a polemizovala s mýtem o destrukční úloze rozvoje moderní techniky. Podle M. M a r k o v i č e existuje v socialismu

ještě mnoho činitelů dezintegrace a tím i podmínek byrokratizace. Je zde příliš mnoho profesionálních politiků, kteří jsou zainteresováni na svých materiálních privilegích a byrokratických rolích. Proti tomuto konzervatismu mohou účinně působit pouze nové kulturní návyky a demokratické postoje, vznikající v masách. Byrokracie ztotožňuje samosprávu s decentralizací a maloburžoazie se svobodným trhem. Byrokracie pak proti těmto „jednostrannostem“ údajně hájí zájmy lidu. Základním předpokladem úspěšného boje proti byrokratizmu je rozbití těchto iluzí pomocí marxistické kritiky. R. Tucker hovořil a některých problémech organizace, vyvolaných přechodem od nacionálních měřítek k planetárním, a protiklady demokracie a oligarchie. G. Semerari tvrdil, že problém byrokracie v socialismu je hlavně problémem stranické byrokracie a systému jedné vládnoucí strany. Podle V. Sutliče k úspěšnému boji proti byrokracii potřebujeme třetí transcendentální revoluci samotného člověka. P. Vranicki ve své přednášce *Stát a strana za socialismu* doporučoval oproti nadvládě politiky, směřující k parciálním privilegím, prosazovat dominaci široce pojaté sociální sféry, jež podmiňuje rozvoj totálního člověka a proti abstraktní ideji existence více stran usilovat o maximalizaci demokracie nejprve ve straně. J. Fibich se ve svém příspěvku zabýval některými otázkami institucionelního odcizení a svobody člověka v organizačním vývoji socialismu. Upozornil na nepřesné používání a zaměňování pojmů objektivace, zvnějšnění, zvěčnění a odcizení a naznačil jejich použití při rozboru institucí a organizací socialismu. Dále poukázal na tragickou rozeklanost stranické inteligence, která na jedné straně představuje jedinou možnou a účinnou alternativní sociální sílu, schopnou integrovat společnost oproti bezduchému formalismu byrokracie, avšak na druhé straně je sama rozdírána četnými partikularismy, krajní specializace a konkurenčního elitismu. Potom ji může byrokracie snadno osedlat. Opravdu efektivní boj proti byrokracii není proto možný, aniž by existovalo a náležitě fungovalo spojení inteligence s masami. Dále je k němu zapotřebí rozvíjet interdisciplinární a humanitně integrační hnutí ve vlastních řadách inteligence.

5. Dělnické hnutí a samospráva

Tato problematika se velmi úzce prolínala s předcházející. Viditelné odlišnosti se zde projevovaly při posuzování situace v kapitalismu a socialismu. Jugoslávce R. Supek hovořil o ofensivním reformismu v industriálních kapitalistických zemích, kde je tendence ekonomických infrastruktur k centralizaci vyvažována superstrukturálními tendencemi k participaci. Naproti tomu Švýcar A. Künzli poukazoval na to, že pokud je dělnické hnutí definováno třídním vědomím a revoluční aktivitou, takové hnutí dnes na Západě již téměř neexistuje. Ani idea samosprávy zde nemá dostatečnou přitažlivost, neboť dělníky více interesují dodatečné výděly a zábava. O samosprávu se zde nejvíce zajímají studenti. Francouzský sociolog S. Malet považuje technokratické struktury za nezbytné a rozhodující přechodný stupeň dalšího vývoje industriální společnosti, který je zplodinou koexistence soukromého a státního kapitalismu. Technokracie se nezbytně dostává do rozporu se soukromým kapitalismem a hledá spojení v určitých stránkách dělnického hnutí. Nemá-li toto hnutí podlehnout technokratické manipulaci a byrokratizaci, musí směřovat k alianci dělnické třídy s tvůrčí inteligencí. Dále potřebuje přejít od hájení pozic fyzicky pracujících k boji za prostor pro intelektuální aktivitu a samosprávu všech pracujících. Podle I. Babiče dělnická třída ztrácí důvěru ve vlastní organizace, pokud nemají možnost prosazovat její názory vůči stranické a státní hierarchii. K nápravě je nutné překonat rozpor mezi institucionalizací hnutí a potřebami humanistické seberealizace dělnické třídy prostřednictvím samosprávy. D. Šušnjič uvedl několik argumentů proti mýtu osvoboditelské úlohy v nových

podmínkách. Jedna skupina nemůže osvobodit celou společnost. Ideologie historické změny byla do dělnické třídy vnesena inteligencí. Dělnická třída chce revoluční změnu, pokud nemá co ztratit, než své okovy. Dělnické pracovní vztahy, pokud se rozšiřují na celou společnost nahrávají „zvěcnění“.

Závěrem

Lze jen vyslovit souhlas se závěrem předsedy R. Supka, že Korčulanská letní škola byla událostí evropského významu a přesvědčivou manifestací nové antiinstitucionální formy internacionálního styku a dorozumění mezi humanisty, inklinujícími k marxismu. K tomu lze dodat, že její předností bylo především otevírání zásadních otázek, odhalování vnitřních rozporů a diskuse o teoretických hypotézách a nikoli snad předkládání již hotových řešení. I když místy ještě převažovaly disparátní monology nad koherentními dialogy a partikularismus nad integrací, její dosavadní dráha i perspektivy jsou nadějně a vzestupně a zaslouží si naší pozornosti, úvahy, sympatie i podpory.

Jindřich Fibich